

ІННОВАЦІЙНИЙ ФОРМАТ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ЛЕКЦІЇ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Університет менеджменту освіти НАПН України

Брюховецька О.В., кандидат психологічних наук, доцент

Постановка проблеми. Проблема підготовки висококваліфікованих кадрів не може бути ефективно розв'язана в рамках використання *традиційних форм і методів навчання*. У міру еволюції систем вищої освіти від елітарної вищої школи до більш демократичної масової вищої школи і зміщення акценту з *викладання на засвоєння знань* студенти стають більш важливими дійовими особами: як основні клієнти, споживачі, суб'єкти навчання. Одним із найслабших місць у традиційних методах навчання є те, що в активному стані перебуває тільки викладач, студенти ж пасивно сприймають інформацію, тобто навчання має інтелектуально пасивний характер [2]. Традиційні форми і методи навчання передбачають передачу знань, але не завжди формують професійні вміння і навички в майбутніх фахівців. Застосування *активних методів навчання* веде до активізації пізнавальної діяльності студентів, підвищення мотивації й емоційності навчання, формування професійних умінь та навичок [5]. Саме активні методи навчання і є відповідь дидактики на потребу природних законів засвоєння знань, відкритих психологічною наукою.

Необхідною умовою підвищення якості психологічної освіти стає внесення змін у методичку викладання, які дозволять зробити *університетську лекцію* методом активного навчання студентів. Від викладачів вимагається цілеспрямоване використання інтерактивних методик навчання, тестових завдань, конкретних ситуацій, щоб на основі теоретичних положень аналізувати суперечливі процеси сучасних перетворень. Проте, відмова від традиційної форми лекції вимагає від викладача змін його власної діяльності.

На сучасному етапі *лекція* виступає і як організаційна форма навчання – «специфічний спосіб взаємодії викладача і слухачів (курсантів, студентів), у

рамках якого реалізується різноманітний зміст і різні методи навчання», і як метод навчання – «монологічний виклад навчального матеріалу в систематичній і послідовній формі, сконцентрований в основному навколо фундаментальних проблем науки».

Разом з тим, у методичній літературі висловлюються неоднозначні думки з приводу *лекції як форми заняття*. Прихильники традиційної дидактики вбачають її *переваги* в тому, що лекція допомагає:

- у достатньо економній формі сконцентрувати інформацію, передбачену змістом освіти;
- набагато швидше друкованих видань відреагувати на зміни у законодавчій, нормотворчій базі;
- деякою мірою компенсувати брак новітніх підручників і посібників;
- класифікувати і прокоментувати тенденції при значній кількості різних, іноді протилежних, точок зору на певну проблему;
- зосередитися на найбільш складних питаннях, у яких важко розібратися самотійно;
- формувати у тих, хто навчається, вміння слухати і усвідомлювати побачене і почуте, здійснювати такі важливі розумові операції як аналіз, синтез, порівняння тощо;
- здійснювати безпосередній контакт, емоційний і виховний вплив викладача на слухачів (курсантів, студентів), чого не може дати жодний підручник;
- втілювати принцип зв'язку теорії з практикою, висвітлювати результати наукової діяльності як власні, так і колег;
- найбільш ефективно окреслювати напрямки подальшої самотійної роботи.

Опоненти цієї теорії натомість виставляють протилежні доводи:

- лекція не відповідає новітнім тенденціям підготовки фахівця, адже на практиці очікують спеціалістів, які мають не тільки певні знання, але й більшою мірою – вміння та навички роботи;

- лекція провокує репродуктивне навчання, в результаті чого гальмується творче самостійне мислення, а семінарське заняття потім перетворюється на її переказ;

- на сучасному етапі викладач перестав бути єдиним джерелом знань, а тому набагато ефективнішою є самостійна робота слухача (курсанта, студента) із підручниками, Інтернет тощо;

- лекція примушує того, хто навчається, залишатися на позиції об'єкта педагогічного процесу;

- одночасне спілкування з достатньо великою аудиторією не дозволяє здійснювати диференційований підхід, а тим самим робити лекцію цікавою і корисною як для відмінника, так і для того, хто не вирізняється особливими здібностями;

- лекція регламентована у часі, а тому далеко не завжди можна висвітлити всі питання належним чином;

- часом лекції перетворюються на диктант, при якому не всі встигають осмислити сказане викладачем;

- за відсутності технічних засобів навчання під час лекції задіюються лише слухові аналізатори, в той час як приблизно 80-90% людей переважно отримують і запам'ятовують інформацію через канал "око-мозок". Тож за психологічними чинниками можна констатувати певне порушення законів перцепції;

- наявність затверджених кафедрою фондів лекцій не дозволяє повною мірою реалізувати індивідуальність викладача.

Усе перелічене дає підстави окремим вченим стверджувати: «...Прийшов час усвідомити, що лекція як загально аудиторна форма роботи є самою неефективною серед інших форм навчання студентів у вищій школі».

Безумовно, така позиція вирізняється своєю категоричністю, але наведені контрдоводи певною мірою вказують шляхи вдосконалення лекції як форми організації навчального процесу.

Проблема модернізації традиційних методів навчання у системі вищої школи не є новою і водночас достатньо розробленою. Прагнення до підвищення ефективності процесу навчання вимагає постійного удосконалення його форм і методів. Аналіз попередніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми модернізації форм навчання у ВНЗ показує, що деякі аспекти застосування нетрадиційних форм навчання розглядалися у працях Л. Ананьєвої, О. Вербицького, Н. Борисової, І. Драгомирецького, О. Квасової, Л. Міхеєвої, О. Штепи, П. Щербаня, Л. Якубовської та багатьох інших [1; 3; 4]. Однак комплексне використання нетрадиційних методів навчання для підготовки майбутніх психологів з урахуванням засад особистісно-орієнтованого навчання ще не достало належного розгляду.

Метою статті є обґрунтування переваг інноваційного формату університетських лекцій в процесі підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Розмаїття форм і методів організації навчального процесу, застосування інноваційних освітніх технологій у вищій школі, пошуки альтернативних шляхів передачі знань не змогли вплинути на фундаментальність лекційно-семінарської форми організації занять, що в абсолютній більшості вузів залишається провідною. Сама назва свідчить про те, що одним з базових компонентів є *лекція*. Сутність процесу навчання при використанні лекції полягає в тому, що навчальний матеріал подається педагогом так, що він сприймається студентами переважно через слуховий канал: вухо-мозок. А це погано, оскільки приблизно 80-90% людей звикли одержувати інформацію через зоровий аналізатор: око-мозок. Крім того, пропускна спроможність зорового аналізатора (око-мозок) в 100 разів вища за слуховий канал (вухо-мозок). Це не лише доведено наукою, але й закріпилося в мудрості народу «краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Разом з тим, на лекції неможливо враховувати сприйняття будь-якого студента, адже наукою доведено, що у кожної людини воно суто індивідуальне. Наголошується і на тому, що на лекції в більшості випадків відсутній і зворотний зв'язок, на основі якого викладач робить висновок про рівень

засвоєння навчального матеріалу окремим студентом у певний момент часу. Отже, на практиці ігноруються і дані науки, і народна мудрість.

Лекції не лише знайомлять студентів з основними науково-теоретичними положеннями тієї або іншої галузі наукових знань, її прикладною стороною і прогнозованими шляхами розвитку, але і формують наукові погляди і переконання студентів, організують і стимулюють їх творчу думку, сприяють усвідомленню свого місця і призначення в науці. Таким чином, до лекції на сучасному етапі освіти пред'являються різноманітні вимоги. *Університетська лекція* – ключовий компонент дидактичного циклу навчання. Її *мета* – організація орієнтовної бази для подальшого вивчення студентами навчального матеріалу. В умовах більшого, ніж в школі, демократизму навчання у вузі, коли студент набуває знання головним чином в творчому пошуку, вибираючи стиль і форму самостійної роботи з науковою літературою, лекція допомагає йому вибрати правильний, найбільш раціональний шлях у своєму самостійному навчанні.

Лекція, будучи однією з провідних форм організації навчання у вищій школі, є формою усного викладу навчального матеріалу. Викладач упродовж усього навчального заняття повідомляє інформацію, акцентує увагу слухачів, захоплює їх темою, що викладається, активно впливає на їх емоції, викликає інтерес до предмета і прагнення поповнювати знання. Завдяки тому, що матеріал викладається концентровано, в логічно витриманій формі, лекція є найбільш економічним способом передання навчальної інформації. Вона не може бути замінена зачитуванням готового тексту, магнітофоном, телепередачею, радіотрансляцією, оскільки головним чинником, що впливає на слухачів і визначає ефективність сприйняття і формування знань, є живе спілкування викладача із слухачами.

Лекція – багатогранне явище. Викладачеві важливо враховувати композицію, зміст, підбір прикладів і ілюстрацій, методичне оформлення, розрахунок часу, склад студентів, прийоми активізації уваги, зв'язок з

попереднім матеріалом, основні питання для запам'ятовування і запису в ході лекції, літературу для самостійної роботи.

Сучасний етап розвитку системи освіти припускає прагнення вийти за рамки традиційного навчання. Прийшов час усвідомити, що за допомогою традиційної лекції навряд чи можна розвинути творчі здібності та навички, хоча, безумовно, за високої підготовки викладача можна систематизувати та структурувати величезний пласт знань студентів [3]. У зв'язку з цим вважаємо доцільним поряд з традиційною лекцією вводити в процес викладання дисциплін нестандартні *форми лекційних зайняти*.

В основі нетрадиційних форм лекцій лежать наступні *принципи контекстного навчання*:

- *Принцип проблемності*. Цей принцип передбачає подання лекційного матеріалу у вигляді проблемних ситуацій і залучення слухачів до спільного аналізу та пошуку рішень.

- *Принцип ігрової діяльності*. Для активізації слухачів доцільно використовувати ігрову діяльність за допомогою ігрових процедур: розігрування ролей, мозкової атаки, бліц-гри і т.п. Застосування їх на початку лекції сприяє зняттю емоційної напруги, створенню творчої атмосфери та формуванню пізнавальної мотивації. Зараз успішно застосовують на практиці навчання ділові ігри, які дозволяють у формі ділової гри розв'язувати серйозні професійні задачі як навчального, так і дослідницького характеру.

- *Принцип діалогічного спілкування*. Активізація лекції передбачає використання певних методичних прийомів підключення слухачів до діалогічного спілкування, яке відбувається у вигляді зовнішнього та внутрішнього діалогу.

- *Принцип спільної колективної діяльності*. Проведення невеликих дискусій в процесі лекції під час аналізу та вирішення проблемних ситуацій дозволяє створити активну, творчу та емоційно позитивну атмосферу. Принцип двоплановості. Двоплановість полягає у впровадженні в лекцію ігрових

елементів: перший – умовний, ігровий; другий – реальний, направлений на формування та розвиток здібностей і навиків за спеціальністю [3].

У відповідності до вищевказаних принципів можна виділити наступні *нетрадиційні види лекцій*, які направлені на розкриття творчого потенціалу та розвиток креативних здібностей студентів:

Міні-лекція. Може проводитись викладачем на початку будь-якого виду аудиторних занять (семінарського, практичного або лабораторного) протягом десяти хвилин по одному з питань теми, що вивчається.

Багатоцільова лекція оснований на комплексній взаємодії окремих елементів: подача матеріалу, його закріплення, застосування, повторення і контроль.

Проблемна лекція – це апробація багатоваріантних підходів до рішення представленої проблеми. Вона активізує особистий пошук студентів, пошукову та дослідну діяльність. *Лекція-брейнстормінг ("мозкова атака")*, як вид проблемної лекції, використовує частково-пошукових методи, а саме: лектор створює проблемну ситуацію і спонукає студентів до пошуку рішення. Викладач слідкує не тільки за правильністю відповіді, але й за аргументацією, а в разі необхідності – сам дає розгорнутий коментар, який фіксується у зошитах.

Піком проблемного навчання стає використання *евристичних методів*, тобто викладач, готуючись до лекції, підбирає й komponує навчальний матеріал таким чином, щоб слухачі (курсанти, студенти) самостійно виокремили з нього проблему і на семінарському занятті продемонстрували власні варіанти її вирішення.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками. На підготовчому етапі у тексті лекції закладається певна кількість помилок змістовного, фактологічного, методичного характеру. На початку лекції викладач попереджає аудиторію, що в даному тексті є певна кількість помилок. Під час лекції або при підготовці до семінару студенти знаходять ці помилки,

кваліфікують їх, надають правильні відповіді. Така лекція виконує стимулюючу, контрольну та діагностичну функції.

Лекція-конференція. Проводиться за схемою наукових конференцій. Складається із заздалегідь поставленої проблеми і системи доповідей по кожному питанню, що висвітлює проблему. При цьому виступ готується як логічно закінчений текст, який є результатом самостійної роботи студента. Функція викладача полягає у керуванні підготовкою таких доповідей до лекції. Такий вид лекцій, з одного боку, значно підвищує роль самопідготовки, з іншого – дозволяє виявляти резерви науково-педагогічних кадрів.

Лекція-прес-конференція – на початку заняття студенти мають задавати лектору питання у письмовій формі, які лектор протягом декількох хвилин аналізує і дає змістовні відповіді, які повинні бути сформовані у зв'язний текст. Знову ж таки, при достатньо високому рівні підготовленості аудиторії висвітлення питань може відбуватися за участю найсильніших студентів, які займають місце поруч з викладачем.

Лекція-бесіда. Окрім питань студентів, вона допускає викладення ними своєї точки зору з того чи іншого питання. На такій зустрічі лектор і сам повинен ставити питання студентам, щоб почути їх висловлювання, викладення їх позиції. Так утворюється підґрунтя для обміну думками, для бесіди. Методична специфіка лекції-бесіди полягає в тому, що лектор виступає і в ролі інформатора, і в ролі співбесідника, що вміло направляє хід діалогу зустрічними питаннями.

Лекція-бесіда може перетворитись в *лекцію-диспут*, і, так би мовити, природнім шляхом, і в результаті запланованих дій лектора. Одна з функцій лектора – короткий виступ на початку зустрічі, але потім йде не просто розмова-діалог зі студентами, а полемічна бесіда. Функції лектора передбачають таку постановку питань, яка веде до зіткнення думок і, відповідно, до пошуку аргументів, до поглибленого аналізу проблем, що розглядаються. Тему дискусії потрібно обирати і розробляти попередньо, вона

повинна надавати можливість учасникам дискусії прийти до кінцевого результату, до істини.

Кіно(відео)лекція. Допомагає розвитку наочно-образного мислення у студентів. Лектор здійснює підбір необхідних кіно(відео)матеріалів по темі, що вивчається. Перед початком огляду студентам доводиться цільова установка, в ході огляду кіно(відео)матеріалів лектор коментує події, що відбуваються на екрані.

Лекція-візуалізація. Являє собою передачу усної інформації, перетвореної у візуальну форму технічними засобами навчання. Лектор широко використовує такі форми наочності, які самі виступають носіями змістовної інформації (слайди, плівки, планшети, креслення, малюнки, схеми і т.д.). Для даного виду занять характерно широке використання так званих "опорних сигналів", коли вся інформація кодується у вигляді певних символів, знаків, а потім викладач коментує їх функціональні й системні взаємозв'язки.

Лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку (інтерактивна лекція). Можлива як за допомогою звичайних вербальних (словесних) засобів, так і за допомогою технічних засобів навчання у спеціально обладнаних аудиторіях. Якщо лектор іде традиційним шляхом, то це дещо нагадує лекцію-бесіду з тією різницею, що максимальне навантаження при відповіді на питання приходить на самих студентів. Лише у тому випадку, коли ніхто в аудиторії не зможе дати правильної відповіді, викладач роз'яснює сам. Взагалі при підготовці і проведенні інтерактивних лекцій бажано заздалегідь роздати необхідний дидактичний матеріал, методичні рекомендації по вивченню теми, щоб аудиторія, готуючись до цього заняття, виписала до зошитів визначення, найбільш важливу інформацію. Лектор же з'ясовує, наскільки зрозуміло те, що опрацьовувалося самостійно, і коментує найбільш складні місця.

Бінарна лекція. Сама назва вказує, що в аудиторії водночас знаходяться два лектори. Така лекція доцільна, коли, наприклад, існують різні підходи до вирішення проблемних питань і кожний з викладачів відстоює власні позиції. Вона доцільна і для здійснення міжпредметних зв'язків, коли одна проблема

стає інтегральною для викладачів різних кафедр. Якщо два або більше лектори розглядають одну загальну для них тему в одній і тій аудиторії, відповідаючи при цьому на питання студентів або ведучи з ними бесіду, то виникає ситуація, відома під назвою “*круглий стіл*”. Ця методика, що отримала розповсюдження в лекційній практиці, максимально демократизує спілкування лекторів і студентів, тому що передбачає їх рівність як співбесідників, котрі колективно обговорюють якусь проблему. Однак і за “*круглим столом*” є лідери – спеціалісти з конкретних питань. Повинен бути і лідер-організатор, функції якого полягають у тому, щоб слідкувати за регламентом, дисциплінувати учасників бесіди, тощо.

Лекційні спецкурси звичайно виходять за рамки навчальної програми, значно розширюючи й поглиблюючи наукові знання, одержані в рамках програми, полегшують їхнє творче осмислення. Через спецкурси студенти вводяться в проблематику певної наукової школи, проходять школу творчого пошукового мислення. Найчастіше спецкурси читаються на матеріалі науково-дослідної роботи лектора.

Як показує практика, питання після лекції – і за витраченим часом, і по виховній значимості такого виду контакту з слухачами (курсантами, студентами) – нерідко перетворюється в самостійний вид роботи лектора. Це означає, що можна говорити про право на існування особливої активної форми: *лекції-брифінгу*. Така лекція складається з короткого (15–20 хвилин) повідомлення лектора і його відповідей на питання студентів (45–60 хвилин). Принципово нових елементів методики лекція-брифінг не пропонує, але при підготовці необхідно особливо ретельно продумати зміст і форму вступного повідомлення. Воно повинно бути інформативним, зрозумілим, коротким, композиційно завершеним.

Зрозуміло, що будь-яка класифікація є достатньо умовною, тож тільки від самого викладача залежить, які форми і методи роботи обрати під час лекції. Це певною мірою залежить і від досвідченості лектора, і від рівня його методичної підготовленості.

Позитивні сторони нетрадиційних лекцій очевидні:

- По-перше, долається перша вада, за яку критикують лекції: студент перестає бути пасивним об'єктом навчання, а готується не тільки до семінарських і практичних занять, але і до лекції, на якій, до речі, дозволяється виставляти оцінки.
- По-друге, вдається здійснювати диференційований підхід, діагностуючи рівень обізнаності в темі.
- По-третє, з'являється час на детальний розгляд найбільш складних моментів лекції, оскільки не потрібно надиктовувати основні положення і визначення – вони вже зафіксовані в конспектах.

Безумовно, обираючи *нетрадиційний вид лекції*, викладач обов'язково повинен зважити, чи готова до такої діяльності аудиторія. Неабияке значення має і психологічна готовність до експерименту самого викладача. Від викладача вимагається значно більше активності і творчості, чим тоді, коли воно проходить у формі переказу вичитаних в книгах або давно відомих істин. Плануючи і застосовуючи нетрадиційні види лекцій важливо пам'ятати, що сучасну *лекцію як науковий виступ* можна характеризувати з різних позицій:

- як приклад аргументативного дискурсу, зразок єднання знань і переконань;
- як джерело питань, проблем, що дає можливість слухачам активізувати власний хід думання, виявити власне відношення до положень, що проголошуються;
- як втілення авторитету викладача-вченого в єдності його наукових, професійно-педагогічних і мовних характеристик;
- як живий, безпосередній спосіб спілкування і взаємодії викладача і студентів;
- як втілення мови в його живому виразі – усній мові [1].

Лекція персоніфікує науку, яка постає в живому вигляді викладача, а не у вигляді файлів. *Лекція* – одна з важливих форм наукової комунікації і

наукового дискурсу, істотною властивістю якого є категорія авторитетності, що в науці важливо як для її розвитку, так і для прориву в нові області.

Сьогодні пошуки нових можливостей лекції пов'язуються в основному з *удосконаленням діяльності викладача* – його ораторського мистецтва, педагогічної майстерності, з володінням новими технологіями. Це важливо. Але це далеко не усе. Лекція як гуманітарне явище повинна відрізнятися низкою достоїнств. У лекції має бути виражена *відкритість позиції* викладача з того або іншого наукового питання, повинні звучати його *авторські оцінки* ідей, теорій, педагогічних систем, інновацій, проблем, відзеркалюється концептуальність наукової позиції викладача – цього ніщо не замінить.

Живе спілкування дозволяє відразу поставити питання, попросити уточнення, доповнення, що неможливо в роботі з безмовними, навіть талановито написаними текстами. Викладач на лекції з'являється як суб'єкт власної пізнавальної діяльності, як творча особа. Він не може бути звичайним транслятором культурно-історичного досвіду і наукових знань. У аудиторії він з'являється як людина, у якої є *свій погляд* на науку, на процеси, які відбуваються в ній, на її історію і сучасний стан, у якого є *свій вклад* в цю науку. На лекції якраз і треба, і можливо передати своє ціннісне відношення до різних аспектів наукового матеріалу. Безпристрасне і об'єктивістське відношення викладача-лектора до змісту лекції, як показує досвід, знижує інтерес слухачів.

Також дуже важливо зберігти власне зацікавлене відношення до предмету, сприймати свій предмет і конкретний навний матеріал як колективний досвід багатьох, куди включений і твій пошук, в якому звучить і твій голос, як особистісне відношення, як виразна інтонація, як авторитетна думка, як бездоганний аргумент.

Особливої згадки заслуговують мультимедійні засоби в аудиторному викладанні. Психологія сприйняття, властива сучасним студентам, має на увазі засвоєння інформації в основному візуальними рецепторами. Викладацькі стратегії динамічно відгукнулися на це. Тепер без підтримки програмою

PowerPoint не читається жоден курс. Причому йдеться не про візуалізацію тих або інших матеріалів, а про істотне їх переструктурування у зв'язку з включенням в процес візуалізації. Іншими словами, PowerPoint не просто розміщує картинки на екрані монітора або на великому екрані, він вимагає абсолютно нового погляду на концепцію лекції, її структуру, тезовий характер викладу матеріалу, включення звукової доріжки, відео, і ін. [4].

На закінчення слід зазначити, що втративши з часом свою основну якість (читання), *лекція* набула багато достоїнств як спосіб навчання, як наукова комунікація. У неї є перспективи подальшого розвитку як незамінного засобу спілкування в освіті. Сьогодні вже не занадто виправдовують себе довгі лекційні курси – увесь предмет усним способом навряд чи можливо викласти. Проте як орієнтація в науці, як її проблематизація, як зразок системного погляду на науку і як приклад наукової аргументації лекції навряд чи зникнуть.

Висновки. Використання всіх вищеописаних *нетрадиційних університетських лекцій* сприяє розвитку й активізації у студентів їхніх творчих можливостей, критичного мислення, здатності мобілізувати свій інтелектуальний потенціал, спонукає їх до імпровізації, використання незапланованих наперед засобів професійної комунікації, створює умови для інтелектуально-творчого самовираження, навчає культурі педагогічного спілкування, будує гуманні стосунки з ними, створює умови для вираження потенційних можливостей кожного, аналізує якість засвоєння студентом теоретичних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій : модульне навчання / А.М.алексюк. – К., 1998. – 260 с.
2. Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора / Н.В.Борисова. – М : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 145 с.

3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи / С.С.Вітвицька. – К., 2003. – 276 с.
4. Герасимова В.С. Методика преподавания психологии : курс лекций / В.С.Герасимова. – М. : Осъ-89, 2004. – 111 с.
5. Котикова О.П. Методика преподавания психологии : УМК / О.П.Котикова. – Мн. : МИУ, 2007. – 183с.